

28.12.2016

Dnro 3892/4/15

Ratkaisija: Oikeusasiamies Petri Jääskeläinen

Esittelijä: Esittelijäneuvos Kaija Tanttinen-Laakkonen

POTILAAN VALOKUVAAMINEN JA OPETUSPOTILAANA OLEMINEN

1 KANTELU

Kantelija arvosteli kirjeessään sairaanhoitopiirin kuntayhtymän sairaalan menettelyä hänen valokuvaamisessaan ja opetuspotilaana olemisessaan ilman hänen suostumustaan.

- - -

3 RATKAISU

3.1 Tapahtumien kuvaus

Potilasasiakirjojen mukaan kantelijalle oli kesällä 1991 laitettu molempiin rintoihin rintaimplantit rintojen kehityshäiriön vuoksi. Kesäkuussa 2012 hän huomasi vasemman rintansa kasvaneen selvästi ja hän hakeutui sairaalan plastiikkakirurgian potilaaksi yksityisen terveydenhuollon läheteellä 26.7.2012. Tutkimuksissa todettiin molemmissa rinnoissa repeytymät. Oikealla sili-koni näytti kertyneen imusuonistoon rinnan kraniaaliosaan (kallon puoleiseen osaan) ja vasemmassa rinnassa oli viitteitä proteesi-infektiosta. Tutkimuslöydösten perusteella päädyttiin rintaimplanttien poistoon, joka tehtiin 13.8.2012. Implanttien poiston jälkeen hänelle suoritettiin yhteensä neljä kertaa päiväkirurgisina toimenpiteinä rintojen korjausleikkaus ja rasvansiirto rintojen koon kasvattamiseksi 16.5.2013, 15.8.2013, 20.11.2013 ja 20.3.2014.

Hoitojakson aikana 26.7.2012–24.4.2014 kantelija kävi tehtyjen leikkausten lisäksi yhteensä yhdeksän kertaa kirurgian poliklinikalla lääkärin vastaanotolla, kahdesti haavanhoitajan vastaanotolla sekä keskusteli viidesti puhelimitse hoidostaan lääkärin kanssa.

Potilasasiakirjoista ilmenee, että kantelijalle 16.5.2013 tehdyssä leikkauksessa oli paikalla leikkaussalihenkilökunnan lisäksi kaksi lääketieteen opiskelijaa, 20.11.2013 ja 20.3.2014 tehdyissä leikkauksissa oli läsnä sairaanhoidon opiskelija sekä 24.4.2014 tapahtuneella lääkärin poliklinikkakäynnillä yksi lääketieteen opiskelija, valokuvaaja ja kaksi sairaanhoitajaa. Opiskelijoiden läsnäololle toimenpiteissä, kantelijan ollessa siis narkoosissa, ei pyydetty häneltä suostumusta eikä häntä informoitu opiskelijoiden läsnäolosta.

Potilasasiakirjoista käy edelleen ilmi, että kantelija toimitti sairaalaan 31.7.2012 kirjallisen kiellon potilastietojensa luovuttamisesta ja hankkimisesta ilman hänen suostumustaan. Hoitojakson aikana kantelijan rinnat valokuvasi 26.7.2012 osastonylilääkäri omalla kamerallaan, lääkintävahtimestari ensimmäisen leikkauksen aikana 13.8.2012 ja sairaalan valokuvaaja poliklinikkakäynneillä 5.9.2013, 16.1.2014 ja 20.3.2014. Potilasasiakirjoihin liittyy osastonylilääkärin kantelijalle 4.2.2015 lähettämä kirjallinen viesti, jonka mukaan kantelijan valokuvia ei ole käytetty opetusmateriaalina eikä luovutettu ulkopuoliselle valokuvien ollessa salassa pidettäviä potilasasiakirjoja.

3.2

Potilaan itsemääräämisoikeudesta ja tietoisien suostumuksen antamisesta

Perustuslain 7 §:n mukaan jokaisella on oikeus henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Perusoikeusuudistusta koskevan hallituksen esityksen mukaan itsemääräämisoikeus sisältyy henkilökohtaiseen vapauteen. Henkilökohtainen vapaus on "yleisperusoikeus, joka suojaa ihmisen fyysisen vapauden ohella myös hänen tahdonvapauttaan ja itsemääräämisoikeuttaan" (HE 309/1993).

Terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain (559/1994, ammattihenkilölaki) 22 §:n mukaan laillistettu lääkäri päättää potilaan lääketieteellisestä tutkimuksesta, taudinmäärityksestä ja siihen liittyvästä hoidosta. Säännöksessä säädettyä lääkärin kliinistä autonomiaa – eli potilaan lääketieteellisestä tutkimuksesta, taudinmäärityksestä ja siihen liittyvästä hoidosta päättämistä – rajoittaa potilaan itsemääräämisoikeuden periaate.

Potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (785/1992, potilaslaki) mukaan potilasta on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan (6 §:n 1 mom.). Potilaslakia koskevassa hallituksen esityksessä todetaan, että säännöksen tarkoituksena on asettaa itsemääräämisperiaatteen mukaisesti potilaan suostumus hoidon luvallisuuden edellytykseksi (HE 185/1991).

Tämä potilaslain lähtökohta tarkoittaa tietoon perustuvan suostumuksen (informed consent) periaatetta. Periaatteen mukaan pätevältä suostumukselta edellytetään, että suostumuksen antajalle on annettu riittävästi tietoa, suostumuksen antaja on ymmärtänyt saamansa tiedon, suostumuksen antaja on antanut suostumuksensa vapaaehtoisesti ja että suostumuksen antajalla on ollut kyky suostumuksen antamiseen.

Tietoon perustuvan suostumuksen periaate edellyttää ensinnäkin *riittävän tiedon* antamista potilaalle. Potilaan tiedonsaantioikeudesta säädetään potilaslain 5 §:ssä. Säännös on lain esitöiden mukaan välittömässä yhteydessä 6 §:ssä säänneltyyn potilaan itsemääräämisoikeuteen. Tiedot ovat potilaalle tarpeen, jotta hän voisi harkita hoitoon suostumisestaan. Potilaalle annettavat tiedot täsmennetään laissa selvitykseksi "hänen terveydentilastaan, hoidon merkityksestä, eri hoitovaihtoehdoista ja niiden vaikutuksista sekä muista hänen hoitoonsa liittyvistä seikoista, joilla on merkitystä päätettäessä hänen hoitamisestaan". Potilaan tiedonsaantioikeudella on olennainen merkitys avoimuuden ja luottamuksellisuuden edistäjänä potilaan ja terveydenhuollon ammattihenkilöiden välisessä suhteessa. Informaation laajuutta ja sisältöä on arvioitava kunkin potilaan yksilöllisen tiedontarpeen mukaan. Lain esitöissä korostetaan, että hoitohenkilöstön on annettava lain edellyttämät tiedot potilaalle oma-aloitteisesti eikä ainoastaan tämän pyynnöstä.

Tietoon perustuvan suostumuksen periaatetta vastaavasti potilaslaissa korostetaan potilaalle annettavan *informaation ymmärrettävyyttä*. Selvitys on annettava "sitien, että potilas riittävästi ymmärtää sen sisällön" (5 §:n 2 mom.) Tämän vuoksi on vältettävä ammatillista kielenkäyttöä, jota potilas ei ymmärrä. Lain esitöissä todetaan, että selvitystä annettaessa on otettava huomioon potilaan henkilökohtaiset ominaisuudet, kuten ikä.

Suostumus on pätevä vain, jos se on annettu *vapaaehtoisesti*. Suostumuksen vapaaehtoisuutta arvioitaessa voidaan tukeutua näkökohtiin, joita sovelletaan varallisuus oikeudellisista oikeustoimista annetussa laissa (228/1929) tarkoitettuihin oikeustoimiin. Potilasta ei saa yrittää pakottaa suostumaan hoitotoimenpiteeseen esimerkiksi uhkaamalla hoidon lopettamisella. Tämä vapaaehtoisuuden vaatimuksen ulottuvuus ilmenee potilaslain säännöksestä, jonka mukaan potilaan kieltäytyessä hoidosta tai hoitotoimenpiteestä, häntä on "mahdollisuuksien mu-

kaan hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan muulla lääketieteellisesti hyväksyttävällä tavalla" (6 §:n 1 mom.).

Suostumuksen pätevyys edellyttää niin ikään potilaan *kykyä antaa suostumus*.

3.3

Kantelijan valokuvaaminen ja potilasasiakirjamerkinnot

3.3.1

Saatu selvitys

Kantelija arvosteli valokuvaamistaan ilman hänen kirjallista tai suullista suostumustaan. Hänen mukaansa kuvien ottamisella ei ollut hoidollista merkitystä. Kantelija kertoi, että hänestä oli otettu valokuvia 26.7.2012, 13.8.2012, 29.8.2012, 5.9.2013, 16.1.2014 ja 20.3.2014.

26.7.2012 tapahtuneesta valokuvauksesta on maininta hoitajan hoitokertomuksessa: "[osastonylilääkärin nimi poistettu] valokuvasi potilaan." Leikkausosaston hoitokirjauksissa 13.8.2012 on merkintä siitä, että kuvauksen suoritti lääkintävahtimestari. Jatkuvassa potilaskertomuksessa (KIR ja OPER) kyseisestä valokuvauksesta, sen syistä ja perusteista ei ole mainintaa. Poliklinikkakäynneillä tapahtuneista valokuvauksista 29.8.2012, 5.9.2013, 16.1.2014 ja 20.3.2014 ei ole lääkärin merkintää potilaskertomuksessa (KIR). 20.3.2014 valokuvauksesta ei löydy mitään merkintää potilasasiakirjoista. 29.8.2012, 5.9.2013 ja 16.1.2014 valokuvauksista on merkintä "valokuvaus+" hoitajan hoitokertomuksessa. Lisäksi käynnistä 29.8.2012 on hoitajan hoitokertomuksessa merkintä "lupa+". Merkintää ei ole siitä, kuka on ottanut valokuvat.

Saadusta selvityksestä ilmenee, että kantelijasta valokuvia on ottanut sairaalan lääkintävahtimestari tai valokuvaaja lukuun ottamatta 26.7.2012 otettuja kuvia, jotka osastonylilääkäri otti omalla kamerallaan sairaalan valokuvaajan ollessa ilmeisesti estynyt. Saadun selvityksen mukaan sairaalassa lääkäri pyytää ottamaan potilaasta valokuvan täyttämällä valokuvauksen tilauslomakkeen. Valokuvien käyttö muuhun kuin potilaan hoitotarkoitukseen ja opetusmateriaaliksi edellyttää potilaan tai tämän omaisen antamaa yksilöityä kirjallista lupaa. Selvityksessä todetaan edelleen, että toiminnan kannalta on välttämätöntä, että kuvaamiseen ja kuvien tallentamiseen on riittävät laitteet ja resurssit.

3.3.2

Lääketieteelliset asiantuntijalausunnot

Valviran pysyvä asiantuntija professori toteaa valokuvien ottamisen ennen ja jälkeen leikkauksen sekä seurantakäynneillä olevan oleellinen osa plastiikkakirurgisen potilaan hoitoa sekä potilaan ja lääkärin oikeusturvaa. Professori pitää kuitenkin selkeänä virheenä ja epäasianmukaisena menettelynä sitä, että osastonylilääkäri käytti kantelijan valokuvaamiseen 26.7.2012 omaa kameraansa eikä pyytänyt paikalle sairaalan valokuvaajaa tai hankkinut sairaalan kameraa.

Valvira yhtyy pysyvän asiantuntijansa esittämiin käsityksiin. Valvira katsoo, että kantelijan rintojen valokuvaaminen oli hoidon suunnittelun ja seurannan kannalta asianmukaista ja perusteltua. Valvira toteaa kuitenkin sille jääneen asiakirjoista sellainen käsitys, ettei kantelijalle kerrottua riittävän selkeästi valokuvauksen tarkoitusta tai merkitystä osana hänen hoitoprosessiin. Tämän vuoksi hänelle todennäköisesti syntyi kokemus siitä, ettei hän saanut riittävästi tietoa hoidostaan tai pystynyt vaikuttamaan hoitoaan koskeviin päätöksiin siten, että hänelle olisi jäänyt kuva yhteisymmärryksessä toteutetusta hoidosta. Valviran mukaan kantelijan

kanssa olisi ollut perusteltua keskustella nyt tapahtunutta yksityiskohtaisemmin hoitoprosessin yksityiskohdista ja hoitoon liittyvien toimenpiteiden, kuten valokuvaamisen merkityksestä.

Valvira toteaa, että potilaan valokuvaaminen osana plastiikkakirurgista hoitoprosessia on yleinen hoitokäytäntö, mistä todennäköisesti johtuu, ettei kantelijan potilaskertomukseen ole kirjattu yksityiskohtaisia perusteluita valokuvien ottamiselle. Valviran mukaan sille toimitetuista potilasasiakirjoista ei löydy mainintaa tai kuvantamistuloksia kantelijan mainitsemasta 29.8.2012 poliklinikkakäynnillä tapahtuneesta valokuvaamisesta. Myöskään poliklinikkakäynnillä 26.7.2012 tai leikkauksessa 13.8.2012 otetut valokuvat eivät ole Valviralle toimitetuissa potilasasiakirjoissa. Saadun selvityksen mukaan 26.7.2012 otetut kuvat ovat sairaalan keskustietokoneen suojatulla levyasemalla. Poliklinikkakäynneillä 5.9.2013, 16.1.2014 ja 20.3.2014 otetut valokuvat ovat sen sijaan potilasasiakirjakansion välissä A4-kokoisina tulosteina. Valvira katsoo, että sillä ei ole tarvetta saada nähtäväksi kantelijasta hoidon aikana otettuja kaikkia valokuvia, koska kysymys on yleisesti kantelijan valokuvaamisen asianmukaisuuden arvioinnista osana hänen hoitoaan. Valvira korostaa kuitenkin, että potilasasiakirjamerkinnyt tulee tehdä siinä laajuudessa, että niistä on jälkikäteenkin todennettavissa muun muassa potilaan saama hoito, suoritettut hoitotoimenpiteet ja niiden tarkoitus. Valviran mukaan siten myös potilaskertomukseen tulisi kirjata maininnat valokuvien ottamisesta.

Valvira pitää asianmukaisena menettelynä sairaalan välineistön ja henkilökunnan, ensisijaisesti valokuvaajan, käyttämistä potilaan hoitoon liittyvien valokuvien ottamisessa. Valvira toteaa lisäksi, että kantelijasta otetut valokuvat ovat potilasasiakirja-asetuksessa tarkoitettuja potilasasiakirjoja, joita potilaan hoitoon osallistuvat saavat käsitellä ainoastaan hoidon edellyttämässä laajuudessa. Saadun selvityksen perusteella Valvira ei ole voinut nyt kyseessä olevassa tapauksessa todeta, että potilasasiakirjojen salassapitovelvollisuutta olisi rikottu.

3.3.3

Kannanotto

Valokuvaaminen

Ammattihenkilölain 15 §:n mukaan terveydenhuollon ammattihenkilön on ammattitoiminnassaan sovellettava yleisesti hyväksytyjä ja kokemusperäisiä perusteltuja menettelytapoja koulutuksensa mukaisesti, jota hänen on pyrittävä jatkuvasti täydentämään.

Minulla ei ole laillisuusvalvojana syytä kyseenalaistaa sitä lääketieteellisissä asiantuntijalauseannoissa edellä esitettyä käsitystä, jonka mukaan valokuvien ottaminen ennen ja jälkeen leikkauksen sekä seurantakäynneillä on oleellinen osa plastiikkakirurgisen potilaan hoitoa sekä potilaan ja lääkärin oikeusturvaa. Kantelijan rintojen valokuvaaminen oli siten hoidon suunnittelun ja seurannan kannalta asianmukaista ja perusteltua.

Kantelijan kantelun ja saadun selvityksen perusteella käsitykseni on, ettei kantelijan potilaslain 5 §:n mukainen tiedonsaantioikeus toteutunut parhaalla mahdollisella tavalla hänen hoidossaan. Hänelle ei todennäköisesti kerrottu riittävän selkeästi valokuvaamisen tarkoitusta tai merkitystä hänen hoidossaan. Tämän vuoksi hän koki, ettei hän saanut riittävästi tietoa hoidostaan tai pystynyt vaikuttamaan hoitoaan koskeviin päätöksiin siten, että hänelle olisi syntynyt kuva hänen kanssaan yhteisymmärryksessä toteutetusta hoidosta. Kantelijan kanssa olisi tullut keskustella tapahtunutta yksityiskohtaisemmin hoidon yksityiskohdista ja siihen liittyvien toimenpiteiden, kuten valokuvaamisen merkityksestä. Potilaslain 6 §:stä johtuu, että kantelijan valokuvaamiseen olisi tullut saada hänen tietoinen suostumuksensa. Kantelijalla on ollut myös oikeus kieltäytyä valokuvaamisesta.

Valviran tavoin pidän asianmukaisena menettelynä sairaalan välineistön ja henkilökunnan, ensisijaisesti valokuvaajan, käyttämistä potilaan hoitoon liittyvien valokuvien ottamisessa. Tällainen menettely turvaa parhaiten potilaan oikeutta salassa pidettävien henkilötietojensa suojaan. Katson, että osastonylilääkäri menetteli virheellisesti käyttäessään 26.7.2012 omaa kameraansa kantelijan kuvaamiseen.

Potilasasiakirjamerkinnät

Potilaslain 12 §:n mukaan terveydenhuollon ammattihenkilön tulee merkitä potilasasiakirjoihin potilaan hoidon järjestämisen, suunnittelun, toteuttamisen ja seurannan turvaamiseksi tarpeelliset tiedot. Potilasasiakirjojen laatimisesta ja säilyttämisestä säädetään tarkemmin sosiaali- ja terveysministeriön asetuksella.

Potilasasiakirjoista annetun sosiaali- ja terveysministeriön asetuksen (298/2009, potilasasiakirja-asetus) 2 §:n mukaan potilasasiakirjoihin kuuluvat potilaskertomus ja siihen liittyvät potilastiedot tai asiakirjat sekä lääketieteelliseen kuolemansyyyn selvittämiseen liittyvät tiedot tai asiakirjat samoin kuin muut potilaan hoidon järjestämisen ja toteuttamisen yhteydessä syntyneet tai muualta saadut tiedot ja asiakirjat. Totean, että tämän säännöksen perusteella potilaasta otetut valokuvat kuuluvat potilasasiakirjoihin.

Potilasasiakirja-asetuksen 4 §:n mukaan potilaan hoitoon ja siihen liittyviin tehtäviin osallistuvat saavat käsitellä potilasasiakirjoja (siis myös valokuvia) vain siinä laajuudessa kuin heidän työtehtävänsä ja vastuunsa sitä edellyttävät.

Potilasasiakirja-asetuksen 11 §:n mukaan potilaskertomukseen tulee tehdä merkinnät jokaisesta potilaan palvelutapahtumasta. Palvelutapahtumia koskevista tiedoista tulee tarpeellises- sa laajuudessa käydä ilmi tulosyyn, esitiedot, nykytila, havainnot, tutkimustulokset, ongelmat, taudinmääritys tai terveysriski, johtopäätökset, hoidon suunnittelu, toteutus ja seuranta, sairauden kulku sekä loppulausunto.

Potilasasiakirja-asetuksen 12 §:n mukaan potilasasiakirjoihin tehtävistä merkinnöistä tulee riittävässä laajuudessa käydä ilmi taudinmäärityksen, valitun hoidon ja tehtyjen hoitoratkaisujen perusteet. Vaikutuksiltaan ja riskeiltään erilaisten tutkimus- ja hoitomenetelmien valinnasta tulee tehdä merkinnät, joista ilmenee, millaisin perustein valittuun menetelmään on päädytty. Jokaisen toimenpiteen peruste tulee määritellä selkeästi potilasasiakirjoissa (1 mom.).

Potilasasiakirjoihin tehtävistä merkinnöistä tulee käydä ilmi, miten hoito on toteutettu, onko hoidon aikana ilmennyt jotakin erityistä ja millaisia hoitoa koskevia ratkaisuja sen kuluessa on tehty. Hoitoon osallistuneet on tarvittaessa kyettävä selvittämään (2 mom.).

Potilaalle suoritetusta leikkauksesta ja muusta toimenpiteestä tulee laatia leikkaus- tai toimenpidekertomus, joka sisältää riittävän yksityiskohtaisen kuvauksen toimenpiteen suorittamisesta ja sen aikana tehdyistä havainnoista. Kertomuksessa tulee esittää perustelut toimenpiteen aikana tehdyille ratkaisuille (3 mom.).

Katson, että kantelijan potilaskertomukseen olisi tullut tehdä selkeät merkinnät valokuvien ottamisesta yksityiskohtaisine perusteluineen, vaikka potilaan valokuvaaminen osana plastiikkakirurgista hoitoprosessia onkin yleinen hoitokäytäntö. Potilasasiakirjoihin tulee merkitä myös potilaan antama tietoinen suostumus valokuvaamiseen tai siitä kieltäytyminen.

3.4

Opetuspotilaana olemisen asianmukaisuuden arviointi

3.4.1

Opetuspotilaan asemasta

Potilaslaissa ei ole erikseen säännelty opetuspotilaan asemaa. Jo ennen potilaslain säätämistä oli terveydenhuollossa omaksuttu kanta, jonka mukaan potilaalla ei ole velvollisuutta osallistua opetuspotilaana terveydenhuoltohenkilöstön koulutukseen.

Opetuspotilaan asemaa oli ohjeistettu lääkintöhallituksen ohjekirjeessä (13.2.1980/Dnro 7023/02/79) muun muassa seuraavasti:

Potilaan asemaa terveydenhuoltohenkilöstön koulutuksessa ei ole määritelty lainsäädännössä tai muissa säädöksissä. Asianomaisten säännösten puuttuessa potilaalla ei oikeusjärjestyksemme mukaan ole katsottava olevan velvollisuutta suostua olemaan opetuksen kohteena.

Opetustilanteiden valvonta ja riittävien ohjeiden antaminen on sairaanhoitolaitoksessa kuntainliiton liittohallituksen ja terveystieteiden keskuksessa liittohallituksen tai terveystieteiden lautakunnan vastuulla. Opetusta antavan henkilön asema on ensisijaisen tärkeä ja hänen tulee nimenomaan varmistua siitä, että potilas on ymmärtänyt hänelle annetun selostuksen perusteella opetustilanteen tapahtumat. Opetusta antavan henkilön on lisäksi valvottava, että opetustilanteessa toimitaan potilaan oikeuksia loukkaamatta.

Terveydenhuollon opetusyksikössä on potilaalle ennakolta selvitettävä opetuksen osuus sekä tapahtumien kulku opetuksen aikana. Sovittaessa opetukseen osallistumisesta potilaan kanssa, hänelle on selvitettävä, että hän voi siitä niin halutessaan kieltäytyä.

Lääkintöhallitus korostaa, että kaikissa opetustilanteissa potilaalla on oikeus intimitetisuojaan ja omaan vakaumukseen.

Myös potilaslain 6 §:n perusteluissa (HE 185/1991) toistettiin kanta, jonka mukaan ”potilaalla ei ole velvollisuutta osallistua terveydenhuoltohenkilöstön koulutukseen opetuksen kohteena niin sanottuna opetuspotilaana”. Perusteluissa todetaan edelleen, että ”opetusta antavan henkilön tulee varmistua siitä, että potilas on antanut suostumuksensa opetuksen kohteena oleminen ja että hän on ymmärtänyt hänelle annetun selostuksen perusteella opetustilanteen tapahtumat”.

3.4.2

Potilaan yksityisyyden suojasta

Perustuslain 10 §:n mukaan jokaisen yksityiselämä on turvattu. Henkilötietojen suojasta säädetään lailla.

Perusoikeusuudistusta koskevan hallituksen esityksen mukaan yksityiselämän suojan lähtökohtana on, että yksilöllä on oikeus elää omaa elämäänsä ilman viranomaisten tai muiden ulkopuolisten tahojen mielivaltaista tai aiheetonta puuttumista hänen yksityiselämäänsä. Yksityiselämän piiriin kuuluu muun muassa oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan.

Hallituksen esityksessä todetaan, että säännös, jonka mukaan henkilötietojen suojasta säädetään lailla, on erityinen tietosuojaa koskeva säännös. Säännös viittaa tarpeeseen lainsäädännöllisesti turvata yksilön oikeusturva ja yksityisyyden suoja henkilötietojen käsittelyssä, rekisteröinnissä ja käyttämisessä.

Potilaslain 3 §:n 2 momentin mukaan potilaalla on oikeus laadultaan hyvään terveyden- ja sairaanhoitoon. Hänen hoitonsa on järjestettävä ja häntä on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata sekä että hänen vakaumustaan ja hänen yksityisyyttään kunnioitetaan.

Potilaslain 13 §:n mukaan potilasasiakirjoihin sisältyvät tiedot ovat salassa pidettäviä (1 mom.). Terveystieteiden ammattihenkilö tai muu terveydenhuollon toimintayksikössä työskentelevä taikka sen tehtäviä suorittava henkilö ei saa ilman potilaan kirjallista suostumusta antaa sivulliselle potilasasiakirjoihin sisältyviä tietoja. Sivullisella tarkoitetaan muita kuin asianomaisessa toimintayksikössä tai sen toimeksiannosta potilaan hoitoon tai siihen liittyviin tehtäviin osallistuvia henkilöitä (2 mom.).

3.4.3

Saatu selvitys

Kantelijan hoitopaikkana toiminut sairaala kuuluu yliopistolliseen keskussairaalaan ja toimii siten opiskelijoiden koulutussairaalaan. Sairaalassa opiskelijoilla on harjoittelujaksonsa aikana ns. klinikkapäiviä, jolloin he työskentelevät lääkärin työparina. Saadun selvityksen mukaan hoidettavat potilaat eivät ole varsinaisia opetuspotilaita, sillä opiskelijat eivät yksin haastattele, tutki tai hoida potilaita, vaan ovat lääkärin assistentteina leikkauksissa ja seuraamassa lääkärin työtä poliklinikalla. Selvityksessä todetaan, että hyvän tavan ja vakiintuneen käytännön mukaan opiskelijat esittellään potilaalle vastaanottotilanteessa, kuten kantelijan tapauksessa tehtiin. Selvityksessä todetaan edelleen, että sairaalan plastiikkakirurgian poliklinikalla on lääkärin vastaanotolla yleisen hoitokäytännön mukaisesti paikalla myös 1–2 hoitajaa, jotka muun muassa avustavat potilaan sidevaihdoissa, ompeleiden poistossa tai ATK-toiminnoissa. Selvityksen mukaan hoitajat ja valokuvaajat eivät aina esittäydy omalla nimellään, koska ovat avustavaa henkilökuntaa.

3.4.4

Lääketieteelliset asiantuntijalausunnot

Asiantuntijalausunnossaan professori toteaa opiskelijoiden mukana olon kantelijan leikkauksessa 16.5.2013 ja poliklinikkakäynnillä 24.4.2014 olleen asianmukaista. Valvira toteaa, että terveydenhuollon opiskelijoiden työskentely lääkärin työparina on tärkeä osa opiskelijan opintokokonaisuutta ja ammattitaidon kehittymistä. Valvira toteaa kuitenkin, että potilasta tulee hoitaa yhteisymmärryksessä hänen kanssaan hänen yksityisyyttään kunnioittaen. Potilaalla tulisi siis olla mahdollisuus kieltää opiskelijoiden läsnäolo hoitotilanteessaan.

Avustavan henkilökunnan läsnäolo hoitotilanteessa on Valviran mukaan perusteltua potilaan hyvän hoidon turvaamiseksi. Valvira kuitenkin katsoo, että potilaan asianmukaisen kohtelun varmistamiseksi olisi suositeltavaa, että myös lääkärin vastaanotolla mukana oleva avustava henkilökunta esittäytyisi ja mahdollisesti myös lyhyesti kertoisi, mikä on heidän työtehtävänsä potilaan hoitoon liittyen. Näin menetellen potilaalle ei syntyisi nyt tapahtuneen kaltaista tunnetta yksityisyytensä kunnioituksen puutteesta. Valvira toteaa lisäksi, että kuten saadusta selvityksestäkin ilmenee, kaikilla potilaan hoitoon tai siihen liittyviin tehtäviin osallistuneilla on vaihtoehtoisuus.

3.4.5

Kannanotto

Totean, että terveydenhuollon ammattihenkilöiden koulutuksessa terveydenhuollon toimintayksiköissä tarvitaan yhteistyötä potilaiden kanssa. Potilaalla on keskeinen osuus tässä koulutuksessa. Opetustapahtuma ei saa muodostua esteeksi luottamukselliselle hoitosuhteelle. Potilaan oikeudet ovat samat riippumatta siitä, onko hän opetuksen kohteena vai ei.

Opiskelijoiden läsnäolosta leikkauksessa tai vastaanottotilanteessa opetustarkoituksessa tulee informoida potilasta etukäteen ennen leikkausta tai vastaanottoa ja pyytää häneltä erillinen tietoon perustuva suostumus opiskelijoiden läsnäoloon.

Viitataan myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) viimeaikaiseen ratkaisukäytäntöön, jossa on todettu, että opiskelijoiden läsnäolo ilman potilaan nimenomaista suostumusta rikkoo potilaan yksityisyyden suojaa (ratkaisu Konovalova v. Venäjä 9.10.2014). Tuomion mukaan potilasta olisi tullut informoida täsmällisesti ja varmistaa hänen suostumuksensa siihen, että synnytystä seurasi myös lääketieteen opiskelijoita. Kun näin ei ollut tehty, valittajan oikeutta Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan mukaiseen yksityisyyden suojaan oli loukattu.

Saadusta selvityksestä ilmenee, että kantelijaa ei pidetty ”varsinaisena opetuspotilaana”. Selvityksen mukaan ”hoidettavat potilaat eivät ole varsinaisia opetuspotilaita, sillä opiskelijat eivät yksin haastattele, tutki tai hoida potilaita, vaan ovat lääkärin assistentteina leikkauksissa ja seuraamassa lääkärin työtä poliklinikalla”. Minun on vaikea ymmärtää tällaista opetuspotilaan määrittelyä. Asiakirjoista käytettävissä olevan selvityksen perusteella oma käsitykseni on, että kantelija oli opetuksen kohteena ja että häneltä olisi tullut pyytää tietoinen suostumus opiskelijoiden läsnäoloon leikkauksessa ja vastaanottotilanteessa. Tämä suostumus voisi sinänsä olla suullinenkin, mutta sen antamisen osoittaminen voi olla jälkikäteen vaikeaa.

Tämän lisäksi on huomattava, että opetustilanteessa opiskelijoille on välttämätöntä antaa potilasasiakirjoihin sisältyviä tietoja potilaasta, sillä opiskelijoiden täytyy tietää, mikä potilasta vaivaa. Potilaslain 13 §:n mukaan potilasasiakirjoihin sisältyviä tietoja ei saa antaa sivullisille ilman potilaan kirjallista suostumusta. Opiskelijat ovat potilaslaissa tarkoitettuja sivullisia. Tämän vuoksi potilasasiakirjoihin sisältyvien tietojen antamiseen opiskelijoille on oltava potilaan kirjallinen suostumus. Tilanne voi olla toinen vain sellaisessa poikkeuksellisessa tilanteessa, jossa opiskelija todella osallistuu potilaan hoitoon. Ne poikkeukset, joissa potilaslain mukaan riittää suullinen suostumus (potilaslain 13 §:n 3 momentin 2 kohta), eivät sovellu opetustilanteisiin.

Totean, että potilaan asemaa terveydenhuoltohenkilöstön opetuksessa ei ole säännelty laissa. Opetuspotilaan käsitteen määrittely ja opetustilanteissa noudatettavien menettelytapojen nimenomainen sääntely laissa olisi perusteltua.

Olen samaa mieltä Valviran kanssa siitä, että potilaan asianmukaisen kohtelun varmistamiseksi on suositeltavaa, että opiskelijan esittäytymisen lisäksi myös lääkärin vastaanotolla mukana olevat avustavat henkilöt esittäytyisivät ja mahdollisesti myös lyhyesti kertoisivat, mikä on heidän työtehtävänsä potilaan hoitoon liittyen.

3.5

Vastaanottotilanne 24.4.2014

Kantelijan mukaan lääkärin vastaanotolla plastiikkakirurgian poliklinikalla oli paikalla hoitavan lääkärin lisäksi neljä muuta henkilöä. Häntä ei informoitu etukäteen lääkärin vastaanotolla olevista muista henkilöistä, vaan tilanne tuli hänelle täytenä yllätyksenä, kun hän astui vastaanottohuoneeseen. Siellä häntä pyydettiin riisuuntumaan ja olemaan valokuvattavana kaikkien edessä ja katsoessa keskellä huonetta. Kantelija kertoi kokeneensa tilanteen hyvin ahdistavaksi ja nöyryyttäväksi. Läsnä ollut hoitaja oli tehnyt hoitokertomukseen merkinnän: "Ahdistunut myös, kun joutuu riisumaan monen ihmisen edessä".

Potilaslain 3 §:n 2 momentin mukaan potilaan hoito on järjestettävä ja häntä on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata sekä että hänen vakaumustaan ja hänen yksityisyyttään kunnioitetaan.

Asiakirjoista käytettävissä olevan selvityksen perusteella katson, että kantelijan hoitoa ei 24.4.2014 vastaanotokäynnillä järjestetty potilaslain 3 §:n 2 momentissa tarkoitetulla tavalla hänen yksityisyyttään kunnioittaen. Hänelle olisi tullut informoida ennen vastaanottoa siellä läsnäolevista henkilöistä. Vastaanoton olosuhteet olisi tullut järjestää siten, että hän olisi voinut riisuuntua esimerkiksi sermin takana.

3.6

Valokuvien käsittely, tallentaminen ja arkistointi

Kantelija toteaa vastineessaan, että hänestä otettuja valokuvia on arkistoitu lainvastaisesti, irrallaan ilman logiikkaa eri muodoissa eri paikkoihin.

- 26.7.2012 ottamansa kuvat osastonylilääkäri on tallentanut sairaalan keskustietokoneen levyasemalle,
- 13.8.2012 leikkauksessa otetut kuvat on tallennettu digitaalisina sairaalan AV-keskuksessa; tulostettujen kuvien kohtalo on epäselvä,
- 29.8.2012 otetut kuvat ovat digitaalisina sairaalan AV-keskuksessa,
- 5.9.2013 otetut kuvat on tallennettu digitaalisina sairaalan AV-keskuksessa + tulostettuina potilasasiakirjakansion välissä,
- 16.1.2014 otetut kuvat on tallennettu digitaalisina sairaalan AV-keskuksessa + tulostettuina potilasasiakirjakansion välissä ja
- 20.3.2013 otetut kuvat on tallennettu digitaalisina sairaalan AV-keskuksessa + tulostettuina potilasasiakirjakansion välissä.

Kantelija toteaa vastineessaan, etteivät hänestä otettujen valokuvien käsittely ja arkistointi täytä lakisääteisiä vaatimuksia. Kantelijan mukaan kaikki kuvat ovat myös digitaalisessa eli sähköisessä muodossa, mutta niitä ei ole tallennettu potilasrekisteriin kuuluvaan tietojärjestelmään. Näin ollen ne eivät ole käytettävissä oleva, eheä osa hänen potilastietojaan eikä kuvista myöskään ole saatavissa lain edellyttämiä lokitietoja. Valokuvia on siis voitu ja voidaan edelleen katsella, kopioida ja tulostaa jälkiä jättämättä.

Olen päättänyt vielä erikseen selvittää kantelijasta otettujen valokuvien käsittelyä, tallentamista ja arkistointia koskevien käytäntöjen asian- ja lainmukaisuuden sairaanhoitopiirissä.

4

TOIMENPITEET

Saatan osastonylilääkärin tietoon edellä kohdassa 3.3.3 esittämäni käsitykset menettelyn virheellisyydestä potilaan valokuvaamisessa ja potilasasiakirjamerkintöjen puutteellisuuksista. Saatan hänen tietoonsa myös edellä kohdassa 3.4.5 esittämäni käsityksen potilaan tietoisuuden suostumuksen pyytämistä opiskelijoiden läsnäoloon. Saatan vielä osastonylilääkärin tietoon edellä kohdassa 3.5 esittämäni käsityksen potilaan yksityisyyden kunnioittamisesta vastaanottilanteessa. Näissä tarkoituksissa lähetän hänelle jäljennöksen tästä päätöksestäni.

Esitän sosiaali- ja terveysministeriön harkittavaksi, että opetuspotilaan käsite ja opetustilanteissa noudatettavat menettelytavat säänneltäisiin nimenomaisesti laissa (edellä kohta 3.4.5) Tässä tarkoituksessa lähetän ministeriölle anonymisoidun jäljennöksen tästä päätöksestäni.

Pyydän ministeriötä ilmoittamaan minulle 31.5.2017 mennessä, mihin toimenpiteisiin esitykseni on antanut aiheutta.